

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ - ΒΙΒΛΙΟ

ΚΡΙΤΙΚΗ

Οπτικές του έργου του Καζαντζάκη

Τζάνι Χάτεμ: «Νίκος Καζαντζάκης — Μάσκα και χάος»

Από τις Εκδόσεις «Κέδρος» εκκκλοφόρησε πρόσφατα βιβλίο υπό τον τίτλο «Νίκος Καζαντζάκης — Μάσκα και Χάος», γραμμένο από τον Λιθάνιο καθηγητή της Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο SAINT-JOSEPH της Βηρυτού κ. Τζάνι Χάτεμ. Πρόκειται για τρεις ανεκδοτες ως τώρα μελέτες του για καζαντζακικά θέματα, για τρία δοκίμια. Τη μετάφραση έκανε ο Αλέξης Γ. Δήμιου. Την επιμέλεια είχε ο Μιλτιάδης Κρητικός. Πρόκειται για ένα αισθητικά καλό βιβλίο 148 σελίδων. Η μετάφραση είναι άριστη και ρευστή.

Το πρώτο δοκίμιο αναφέρεται στο μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη «Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται». Τραγωδία το αποκαλεί ο συγγραφέας και δεν είναι έξω από την πραγματικότητα. Η ανάλυση του ρόλου του Ιούδα, που είναι καταδικασμένος να προδώσει και να θυσιασθεί, γίνεται με μεγάλη ψυχολογική βαθύτητα και η συμπάθεια προς τον τραγικό αυτό ήρωα είναι εύστοχα εκφρασμένη. Ο συγγραφέας έπιασε το πραγματικό νόημα του έργου: «Ότι η σταύρωση του Χριστού δεν επαναλαμβάνεται απλώς και η αναπαράστασή της δεν έχει επετειακό χαρακτήρα, αλλ' ότι ο Χριστός σταυρώνεται αδιάκοπα».

Ο συγγραφέας προβαίνει σε ανάλυση και παράθεση των στοιχείων που συνθέτουν την προσωπικότητα του Μανολιού, τόσο την αυθεντική όσο και αυτή που πρόκειται να υποδυθεί, αναπαριστώντας τον Χριστό στον κύκλο των Παθών του, όπως συνηθιζόταν στο μικρασιατικό ελληνικό χωριό, όπου το έργο διαδραματίζεται. Γενικεύει την περίπτωση και παρουσιάζει τον Χριστό μέσα από τις ευρύτερες καζαντζακικές αντιλήψεις, ταυτίζοντάς τον με τον Θεό, όπως ιδιαίτερα εκφράζεται στην «Ασκητική»: Καί βασική αντίληψη είναι ότι ο άνθρωπος με τον αγώνα και την αγωνία του σώζει και τον ίδιο τον Θεό, άρα ο κάθε άνθρωπος μπορεί να γίνει σωτήρας του κόσμου. Αλλά και πάλιν ο βιβλικός Θεός, ο Χριστός του Ευαγγελίου, δεν μπορεί να αλλοτριωθεί από τα χριστιανικά αυτά δρώμενα. Καί αυτό, θέβαια, κυριαρχεί στη συνείδηση του Μανολιού.

Στον αγώνα του ο Μανολιός κατατείνει στην ταύτισή του με τον Χριστό, στην «εξιδανίκευση της τελειότητας», και η μάσκα που υποδύεται δίνει και τον υπότιτλο του βιβλίου. Είναι μία μάσκα όχι εξωτερική, αλλά που αναβλύζει από μέσα του, είναι το αποτύπωμα αυτού που πρόκειται να γίνει. Συνεπώς, κατά τον συγγραφέα, η μάσκα, που εκφράζει την έκσταση, είναι ο Χριστός και πάνω από τη μάσκα ο Θεός, η ολότητα της αόρατης θεότητας που διατοίχει το Σύμπαν και μετασφαιρούται στον περα-

σμένο άνθρωπο που θεώνεται και ο ίδιος. Αλλ' αυτή η τάση και η ανάταση, εμποτισμένη με το πνεύμα, λειτουργεί δυναμικά και αδιάσπαστα. Πηγαίνει, λέει, ο Μανολιός να συναντήσει την παλυπόθητη χήρα, την Κατερίνα, και να της μιλήσει για τον Θεό και για την λύτρωση. Καί η Κατερίνα, σύμφωνα με τον απαράμιλλο καζαντζακικό λόγο: «... Ηρθες, και στην αρχή θά μου μιλάς για τον Θεό και τον Παράδεισο κι ύστερα αγάλια αγάλια, χωρίς και σύ να το καταλάβεις, Μανολιό μου, χωρίς κι εγώ η κακομοίρα να το καταλάω, θά βρεθώ με σφίχταγκαλιασμένο κι οι δυο στο κρεβάτι... Άντρας είσαι, μάθες, γυναίκα είμαι, έτσι μάς έκαμε ο Θεός».

Στη σκέψη του συγγραφέα η μάσκα είναι το προσωπείο που συμπυκνώνει τη μορφή του Χριστού, που υποδύεται ο ήρωας του μυθιστορήματος. Η διαρκής επανάληψη της φαίνεται να ξενίζει λίγο σε μερικές στιγμές, αλλά το αυτό χάνεται μπροστά στη φιλοσοφική ανάλυση του συγγραφέα και την αντιπαραβολή του θέματος με αντίστοιχα θέματα άλλων βιβλίων και άλλων θρησκευτικών συγγραφέων και σχολιαστών βιβλικών χωρίων.

Η εξέλιξη του μύθου προχωρεί και ο Μανολιός, Μανολιός — Χριστός, ταυτίζεται με τη μοίρα των απόκληρων που ζητούν τα δικαιώματά τους στη ζωή. Ο Χριστός γίνεται έτσι πανάρχαιος πολεμάρχος για τα λαϊκά δίκαια, όπως εκφράζονται με τους ξεριζωμένους πρόσφυγες της Σαράκηνας.

Ο συγγραφέας κάνει ένα σχεδιάγραμμα, με ένα κύκλο μέσα σε ορθογώνιο σχήμα με επτά άξονες, για να αποτυπώσει τις διάφορες δυνάμεις που επενεργούν στο βιβλίο του Νίκου Καζαντζάκη. Δεν είμαι σίγουρος αν η γεωμετρική αυτή παράσταση ενδεικνύεται, —πιστεύω ότι ο Νίκος Καζαντζάκης πουθενά δεν «καλουπώνεται» — όμως μαρτυρεί τούτο και πιστοποιεί τους ισχυρούς προβληματισμούς των μελετητών του Νίκου Καζαντζάκη.

Μπορεί κανείς να έχει επιφυλάξεις για μερικές θέσεις του συγγραφέα, όπως π.χ. ότι ο Νίκος Καζαντζάκης ανατρέπει την άποψη του Λούκα για την τραγωδία τη διατυπωμένη στο έργο του «Η Ψυχή και οι Μορφές», αλλά δεν μπορεί κανείς να του αρνηθεί το πλάτος και την πολυμέρεια της έρευνας. Ούτε τη δύναμη της διεισδυτικότητας, όπως π.χ. εκφράζεται στη σύγκριση του θανάτου του Μανολιού και του Χριστού.

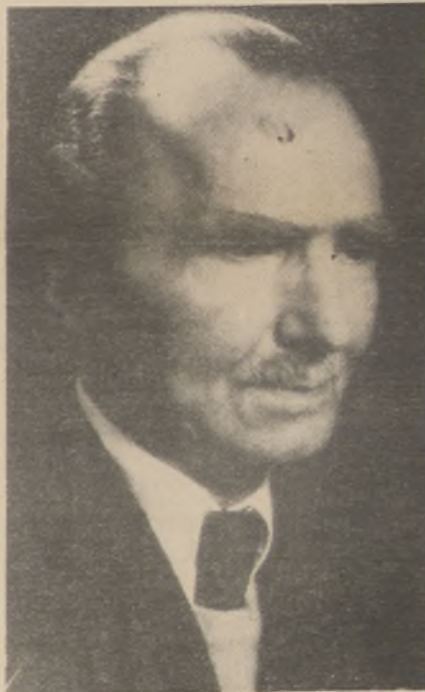
Ο συγγραφέας ανευρίσκει ποιότητες και διαφορές μεταξύ του θανάτου του Μανολιού που επιφέρει άμεσα από τους συγχωριανούς του και του θανάτου του Χριστού που διενεργείται έμμεσα από τους Εβραίους. Προβαίνει ύστερα στην περιγραφή και απεικόνιση της θεότητας και στην εναγώνια προσπάθεια

του ανθρώπου να απολήξει σε θεότητα, επαναλαμβάνοντας τα λόγια του Καζαντζάκη: «Κάθε άνθρωπος είναι θεάνθρωπος, σάρκα και πνεύμα: να γιατί το μυστήριο του Χριστού δεν είναι μονάχα μυστήριο μιας ορισμένης θρησκείας, είναι πανανθρώπινο».

Το δεύτερο δοκίμιο, και κεφάλαιο, του βιβλίου έχει θέμα του «Το καλό και το κακό στο «Φτωχούλη του Θεού»».

Ο συγγραφέας θεωρεί ότι το έργο τούτο «παρουσιάζει μία τυπική περίπτωση χριστοποίησης» και εκφράζει επιφύ-

Ο Νίκος Καζαντζάκης.

λάξεις για την εναρμόνιση των διαφόρων στοιχείων στη σύνθεση του έργου από τον Νικό Καζαντζάκη. Καλόπιστη, πιστεύω, η θέωρηση αυτή του Λιθάνιου συγγραφέα, θεωρώ όμως ότι εξέρχεται από την καλή γνώση της καζαντζακικής δομής ενός έργου. Ο Ν. Καζαντζάκης ενστερνίστηκε τη ζωή και το μήνυμα του Αγίου Φραγκίσκου της Ασίζης. Ήταν, άλλωστε, και ο ίδιος, τηρουμένων των αναλογιών, ένας ασκητής στο σύγχρονο κόσμο, ασηπτός στον εαυτό του, επιεικής για τους άλλους. Δεν είναι, όμως, ούτε θεολόγος ούτε δογματολόγος ο Καζαντζάκης και δεν απέβλεπε να γράφει

το βίο του Αγίου Φραγκίσκου σύμφωνα με τα πρότυπα «επαγγελματία» αγιογράφου. Θέλησε και τον ανάστησε από λόγο, απεικόνισε το διαχρονικό μεγαλείο της ψυχής του σ' ένα βιβλίο. Ο Λιθάνιος μελετητής φαίνεται πως μάλλον θά ήθελε τον Καζαντζάκη στην περίπτωση αυτή ένα χριστιανό αγιογράφο συγγραφέα, με αυστηρά μάλιστα εξελικτικά χρονολογικά πλαίσια και με αυτές τις απόψεις αντικρύζει τον «Φτωχούλη του Θεού» του Ν. Καζαντζάκη.

Αλλά στη συνέχεια ο Τζάνι Χάτεμ αναρπάζεται μέσα στην έκσταση του καζαντζακικού λόγου για τον Άγιο Φραγκίσκο.

Ο Τζάνι Χάτεμ παραθέτει συνοπτικά τις διάφορες ιστορίες της ζωής του Αγίου Φραγκίσκου και αποπειράται να καθορίσει τη διαφορά μεταξύ της καζαντζακικής αντίληψης για το καλό, που συνιστάται στη μεταποίηση της σάρκας σε πνεύμα και της αντίληψης του ίδιου του Φραγκίσκου για τη μεταλλαγή της ύλης σε πνεύμα. Στη συνέχεια ο Χάτεμ αναλύει τη σχέση και τη διαφορά μεταξύ Θεού και Σατανά σε συνάρτηση με τη ζωή του Αγίου Φραγκίσκου, καθώς και του ανθρώπου με τον Θεό. Στη συνέχεια επισημαίνει το κύριο φιλοσοφικό σημείο του έργου που εναρμονίζεται και με τις γενικότερες αντιλήψεις του, όπως με την ηρωική απαισιοδοξία και με την αγάπη. Καί, κυρίως, ότι ο εναγώνιος αγώνας για την κορυφή ταυτίζεται με το ίδιο το επιζητούμενο. Όπως, π.χ., αυτή καθ' εαυτή η αναζήτηση του Θεού συνιστά τον ίδιο το Θεό.

Το τρίτο δοκίμιο του βιβλίου αναφέρεται στον Αλέξη Ζορμπά. Στο έργο βλέπουμε «την αρχή μαθητείας στη βαθύτερη πραγματικότητα του κόσμου» από ένα ξεκομμένο άνθρωπο, το διανοούμενο. Ορθά παρατηρεί ο μελετητής ότι ο Ζορμπάς χορεύει όσα δεν μπορεί να εκφράσει και ο χορός είναι η έκστασή του που τον οδηγεί στην αφοδία, είναι η πλήρης ανάταση της ψυχής και ψυχής στην περίπτωση αυτή είναι η δύναμη του σώματος. Ο Ζορμπάς «εισδύει στην ουσία του κόσμου με καθαρά ενόραση τρόπο», είναι άνθρωπος των αισθήσεων, ενωμένος με το σύμπαν, ταυτίζεται με τη ζωή, με την οποία ταυτίζεται και η χήρα του έργου. Η γυναίκα είναι αέναη πηγή ανανέωσης, πίσω από τη μάσκα και ιτιάς γριάς ακόμη ορθώνεται η Αφοροδίτη.

Ο Λιθάνιος μελετητής αναλύει την κοσμοθεωρία του Ζορμπά, και την παραβάλλει με αντιλήψεις άλλων συγγραφέων, όπως του Μπεργκσον, ή με θρησκευτικές ακόμη πεποιθήσεις. Πιστεύω πως, αν επεξεύρετε τις συγκρίσεις του και στη βιταλιστική θεωρία, και μάλιστα αν ξ-

κανε τούτο περιορίζοντας τις αναφορές του για τον Βούδα, θα αρτιωνόταν περισσότερο το δοκίμιο του.

Ο Τζάνι Χάτεμ εξετάζει ειδικά το θάνατο της χήρας, μπροστά στον οποίο ο Ζορμπάς δείχνει σημάδια συμβιβασμού. Τυλίγει τη φοβερή μήνη μέσα στο περιθώριο της σκέψης του, όπως οι μέλισσες τυλίγουν με κερόμπολη τον ζωνοσβουρο που μήνη στην κυψέλη τους για να τον κατανήσουν ακίνδυνος. Στη συνάρτηση με τον διανοούμενο συγγραφέα, ο συγγραφέας εξακολουθεί να ζει τις δικές του θεωρίες, παρά τη βαθύτητα και συγκλονιστική εντύπωσή του από τον Ζορμπά.

Αλλ' οπωσδήποτε ο θάνατος της χήρας, αυτής της γυναίκας που εμφυσούσε ζωή, τον βάσει μπροστά σε μεγάλα διλήματα και προβληματισμούς. Ο φοβερός συγκλονισμός του δημιούργησε ένα αίσθημα χάους, κατά τον μελετητή, και αυτή τη γνώμη την χρησιμοποίησε σαν το δεύτερο στοιχείο του υποτίτλου του βιβλίου.

Στο τέλος της μελέτης για τον Ζορμπά αντιπαραθέτει την αντίθεση του Ζορμπά προς το γραμμικό και την επιθυμία του ίδιου του Καζαντζάκη να γράψει ένα βιβλίο για τον Ζορμπά. Καί επιλέγει ο Τζάνι Χάτεμ: «Θέλει να γράψει ένα βιβλίο για τον Ζορμπά. Γιατί; Μήπως έχει γίνει μία λέξη-βάροτρο που πρέπει να τη μοιμοποιήσει μονοτρουάνοντας σελίδες; Η μετατροπή της ακόρευτης παράφορας του Ζορμπά σε μία σειρά από λέξεις, είναι μία ωραία καθυστερημένη αλλά θανατερή αντεκδίκηση του πνεύματος πάνω στο σώμα».

Πιστεύω πως ο Τζάνι Χάτεμ, ενώ έδωσε εύστοχα παρατηρήσεις στο πρώτο δοκίμιο του βιβλίου του για το έργο «Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται», το δοκίμιο για τον Ζορμπά εμφανίζεται περισσότερο σαν μία απόπειρα, που μαρτυρεί και όχι πλήρη γνώση της υποθέσεως του Ζορμπά, της σχέσής του με τον Καζαντζάκη και των πραγματικών περιστατικών αναφορικά με τη συγγραφή του έργου. Λέγει π.χ. ο Τζάνι Χάτεμ: «Δεν είναι τυχαίο που ο φυσικός θάνατος του Ζορμπά συμπίπτει με την περίπτωση του βιβλίου». Αλλ' η πραγματικότητα είναι ότι ο Καζαντζάκης έγραψε το «συναερί» του Ζορμπά, όταν, ζώντας στην Αίγινα τον καιρό της κατοχής και της μεγάλης πείνας, πληροφορήθηκε τον θάνατο του εξαίσια υπέροχου φίλου του.

Η παρατήρηση αυτή δεν αποβλέπει σε μείωση της όλης προσφοράς του Λιθάνιου διανοητή στη μελέτη του οικουμενικού Έλληνα συγγραφέα. Αντιθέτως, ίσως δίνει και ένα μεγαλύτερο πλάτος στην οπτική γωνία διεθνούς θέσεως του Νίκου Καζαντζάκη, που επέζησε του θανάτου του και το έργο του διαλέγεται πια οριστικά με το μέλλον.

Πάτροκλος Σταύρου